

ELŐSZÓ

A romániai magyarság 1945–1989 közötti történetének kutatásában az 1989-es rendszerváltás eredményezett látványos változást. Az elsősorban magyarországi levéltári és az ún. alternatív forrásokra (oral history, sajtó, naplók, főljegyzések, pártkiadványok) alapozó kutatások jelentették az első lépést ebben a folyamatban. Süle Andrea több munkájában a romániai magyarság 1945–1989 közötti politikatörténetét vizsgálta fel.¹ Vincze Gábor a témára vonatkozóan a korszak történeti kronológiájának elkészítése mellett számos tanulmányban, forráskötetben és monográfiában végzett igen komoly, mélyfúrászerű kutatásokat.² Ezzel párhuzamosan megszülettek az első román nyelvű monográfiák is, amelyek tágabb keretek között mutatták be Románia 1945–1989 közötti történetét, nem túl sok teret szentelve a párt nemzetiségpolitikájának.³ A kilencvenes évek közepétől–végétől a romániai levéltári forrásokhoz való hozzáférhetőség bővülése, valamint egy új történészgeneráció megjelenése újabb eredményeket hozott a téma, illetve a korszak kutatásában. Román nyelvű forráskötetek jelentek meg több romániai nemzetiségi kisebbség (zsidók, magyarok, cigányok) 1945 utáni történetéről.⁴ Szesztay Ádám munkáiban, Kárpát-medencei viszonylatban foglalta össze a térség államainak magyarságpolitikáját.⁵ A csíkszeredai KAM–Regionalis és Antropológiai Kutatócsoport munkatársai (Gagyfi József, Oláh Sándor, Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Túrós Endre) ugyanakkor több, módszertanilag is változatos társadalomtörténeti kutatást is végeztek.⁶ A kilencvenes évek végétől jelentkező fiatal romániai magyar jelenkorkutatók első eredményeit a Bárdi Nándor által szerkesztett *Autonóm magyarok?* című kötet foglalta össze.⁷ Nagy Mihály Zoltán a Magyar Népi Szövetség történetének kutatásában és értelmezésében hozott új

- 1 R. Süle Andrea: *A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a párdokumentumok tükrében. Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1988. 139–155. p.
Uő: Románia politikatörténete 1944–1990. In: *Románia 1944-1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1990. 199–295. p.
- 2 Vincze Gábor: *Történeti kénszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003.
Uő: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. I. rész. (1944–1948) *Magyar Kisebbség*, 1997. 1-2. sz. 393–414. p.
Uő: *Magyar vagyon román kézen. Dokumentumok a romániai magyar vállalatok, pénzintézetek második világháború utáni helyzetéről és a magyar román vagyonjogi vitáról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.
- 3 Stelian Tănase: *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948–1965*. Humanitas, București, 1998.
Dennis Deletant: *România sub regimul comunist*. Fundația Academia Civică, București, 1997.
Victor Frunză: *Istoria stalinismului în România*. București, 1993.
- 4 Andreescu, Andrea–Varga, Andrea–Nastasă, Lucian: *Minorități etnoculturale. Mărturii Documentare. Maghiarii din România 1945-1956*. Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2003.
Uő: *Minorități etnoculturale. Mărturii Documentare. Maghiarii din România 1956–1968*. Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală. Cluj, 2003.
Uő: *Minorități etnoculturale. Mărturii Documentare. Evreii din România (1945-1965)*. Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală. Cluj, 2003.
- 5 Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956-1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.
- 6 Fényes tegnappunk. *Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.
- 7 *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Szerk. Bárdi Nándor, Csíkszereda, Pro-Print, 2005.

eredményeket. Újszerű szemléletmódot eredményeztek Stefano Bottoninak az ötvenes évekre vonatkozó kutatásai, amelyek elsősorban a Magyar Autonóm Tartomány történetére fókuszáltak, ugyanakkor a nemzetiségpolitika számos belső összefüggését is feltárták, új szemléletmódot alakítva ki a korszak történéseinek értelmezésében.⁸

Jelen forrásgyűjtemény összeállítása egy nagyobb kutatási program és a doktori disszertáció elkészítésének része, amely a Román Kommunista Párt nemzetiségpolitikájának alakulását elemzi. A Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett periódust a párt nemzetiségpolitikája szempontjából két, egymástól jól elkülöníthető korszakra oszthatjuk. Az 1965–1974 (hetvenes évek közepe, vége) közötti időszakot egy relatív engedékenyebb politika jellemezte. A hetvenes évek második felétől az 1989-es bukásig tartott az ún. második szakasz, amelyben a rendszer és ezen belül a nemzetiségpolitika totális eltorzulásáról beszélhetünk. Kötetünkben az első korszak bemutatásához, elemzéséhez gyűjtöttünk forrásokat. Úgy gondoljuk, ez a tízéves időszak a romániai magyarság 1945–1989 közötti történetének egyik fontos alkorszaka. A Magyar Népi Szövetség (MNSz, 1945–1953) és a Magyar Autonóm Tartomány (MAT, 1952–1960) nevével fémjelzett korszakok után a párt, kül- és belpolitikai tényezők hatására, egy újabb reintegrációs politikai irányvonallal kísérletezett a nemzetiségpolitika terén is. Ebben az időszakban került sor a kisebbségi vezető értelmiségiek és a pártvezetés közötti találkozókra, a közigazgatási reformra, valamint több olyan intézkedésre, amely jelentős mértékben befolyásolta a párt és a nemzeti kisebbségek viszonyrendszerét. Engedmények, megszorítások váltogatják egymást, ugyanakkor ez a korszak a kisebbségi magyar elit – sokszor sikeres – intézményépítési kísérleteinek az időszaka is. Megítélésünk szerint az 1971-ben keletkezett, a szakirodalom által mérföldkőnek tartott „júliusi tézisek” a magyar közösségre gyakorolt kihatásai csak a hetvenes évek közepére váltak igazán érzékelhetővé.

Az iratok kiválogatásánál három tartalmi szempontot vettünk figyelembe. Az első csoportba tartoznak azok a nemzetiségpolitikát meghatározó dokumentumok, iratok, határozatok, amelyek közvetlenül a kisebbségekre vagy az adott kisebbségre vonatkoznak, pl.: a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának létrehozása, az RKP kongresszusainak nemzetiségpolitikai határozatai, a magyar értelmiségiekkel való tanácskozás, a Propaganda Osztály témára vonatkozó ülései jegyzőkönyveinek átiratai, a Securitatének a nacionalizmus vádja alapján lefolytatott vizsgálatai, nyomozásai. A második csoportba sorolhatók azok a határozatok, döntések, amelyek nem kimondottan a nemzetiségpolitikai szempontot követik, ugyanakkor részben tartalmazzak a kisebbségekre vonatkozó utalásokat is, pl. a meggyesítést megelőző tervek, viták. A harmadik csoportba tartozó iratok nem beszélnek közvetlenül nemzetiségpolitikáról, de nagymértékben determinálják azt pl. a „júliusi tézisek”, káderrotáció, elitcserét eredményező döntések, kongresszusi határozatok, gazdasági irányváltások, szisztema-

8 Stefano Bottoni: *Sztálin a székelynél*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

Uő: Az új, baloldali magyar értelmiség az ötvenes-hatvanas években. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk.: Simon Attila–Bárdi Nándor, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja-Samorin, 2006.

Uő: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. In: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Szerk. Bárdi Nándor, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

tizálás. Az iratok kiválogatásában és értelmezésében elsősorban azokra a forrásokra koncentráltunk, amelyek közvetlenül meghatározták az RKP nemzetiségpolitikájának alakulását, amelvek révén érzékeltetni lehet a pártvezetés felső szintjein bekövetkezett változásokat, azok ok-okozati összefüggéseit. Ezért a romániai magyar elitnek a közéletben, lapokban, folyóiratokban megjelent programjai és vitái vagy az erdélyi magyar egyházak tevékenysége egy következő kutatás témáját képezik majd. Forrásaink zömét eddig kiadatlan levéltári dokumentumok képezik romániai és magyarországi levéltárakból. A közölt források többsége a bukaresti Országos Központi Történeti Levéltárból származik az RKP különböző vezető szerveinek (VB, PB, KB Kancellária, a Szervezési Osztály, Propaganda Osztály, Külügyi Osztály) iratanyagaiból. Az RKP magyarságpolitikájának kihatásait a vidéki levéltárak (Marosvásárhely, Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy stb.) iratanyagaiból rekonstruáltuk, ez esetben is a helyi pártszervek iratanyagai alapján. Külön csoportot képeznek a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltárából származó iratok, amelyek két nagyobb állagból származnak, az ún. Dokumentációs (általános ügyek, regionális vagy országos szintű jelentések, elemző ülések) és az ún. Információs (egyes személyek és célcsoportok követése, ügynökök, belüleges tisztek jelentései) részlegről. Lévéni, hogy a közelmúlt történéseit szándékoztunk feltárni, értelmezni, a *klasszikusnak* számító történeti forrásokat bizonyos esetekben kiegészítjük az ún. *oral history* forrásokkal is. A megkérdezett szemtanúk, egykori résztvevők visszaemlékezései a történések olyan mélyebb, személyesebb dimenzióiba, összefüggéseibe nyújtanak betekintést, amelyekre az ún. klasszikus levéltári források gyakran nem is reflektálnak. A Magyar Országos Levéltárban található, a témára vonatkozó iratok közlése Vincze Gábor révén részben már megtörtént, ezért a bukaresti magyar nagykövetség (amúgy nagyon hasznos és fontos) az erdélyi magyarságra és az RKP magyarságpolitikájára vonatkozó jelentéseit figyelembe vesszük, de nem közöljük újra.⁹ Új megközelítésekre ad lehetőséget viszont a Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltárba letétbe helyezett Fazekas János hagyaték, amely számos új, eddig ismeretlen forrással gazdagította a korszakra vonatkozó ismereteinket. Fontosnak tartottuk néhány olyan sajtóban vagy folyóiratban megjelent cikk, párthatározat, közlemény vagy már megjelent levéltári forrás újbóli publikálását is, amelyek elengedhetetlenül szükségesek a korszak egészének megértéséhez.

Kutatásainkat nagymértékben nehezítette, hogy a bukaresti Országos Központi Történeti Levéltárnak a korszakra vonatkozó iratanyagában még nagyon sok a rendezetlen, az egyáltalán nem, vagy csak részben kutatható állomány, így a korszakra vonatkozó összes levéltári állag szisztematikus feldolgozása még nem lehetséges. A téma előző korszakainak kutatásához hasonlóan a források származási helyét illetően ez esetben is megfigyelhető egyfajta regionális egyenlőtlenség, amely két okra vezethető vissza: egyrészt az egyes vidéki levéltárak anyagainak rendezetlen, nem kutatható állapotára, másrészt viszont jellemző volt a korszakra, hogy a magyarságpolitika az esetek többségében leredukálódott a többségében magyarok lakta Székely-

9 Vincze: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák... i.m.*

földre és néhány kulturális szempontból fontosabb erdélyi városra (Kolozsvár, Temesvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad). A fontosabb erdélyi városok kulturális súlyát és ebből kifolyólag jelenlétét az iratokban az is csökkentette, hogy a felvázolt korszakban nagyon sok magyar jellegű kulturális intézmény átkerült Bukarestbe.

Az RKP magyarságpolitikájára vonatkozó forrásokat három részre osztva mutatjuk be. Elsőként a magyarságpolitikát befolyásoló vagy alakító központi folyamatokat vázoljuk fel. Ide tartoznak: a párt vezető szerveinek döntései, az azokat befolyásoló politikai, gazdasági tényezők, a kül-, bel- és gazdaságpolitikai változások, a kisebbségpolitika részeként, eszközeként kezelt, központilag létrehozott bizottságok és szervek munkája, azok döntései. A második körhöz tartoznak: a kisebbségpolitikai döntések végrehajtása, kihatásai, fogadtatásuk a helyi kisebbségi társadalomban, a kisebbségi elit mozgásterét és a kisebbségi intézmények működése és azok kihatása a párt magyarságpolitikájára. A harmadik rész a kisebbségi problémát, mint állambiztonsági kérdést vizsgálja. Ez esetben azt nézzük, hogy az állambiztonsági szervek munkája, meglátásai hogyan befolyásolták a párt magyarságpolitikáját, a román politikai gondolkodás magyarságképét. A forrásokat az említett három tematikus blokkba tömörítve kronologikus sorrendben mutatjuk be. A bemutatásra szánt időszakot további három alkorszakra bontjuk. Az első rövid időszakot Ceaușescu hatalomra kerülésétől, 1965-től számítjuk (a forrásokat viszont 1964-től válogattuk, hisz gyakorlatilag az ún. függetlenségi nyilatkozattól számítják az új ideológiai nemzeti korszakot a párt történetében) 1967-ig, az új hatalom elsődleges konszolidációjáig. Külön fejezetként tekintünk az 1968-as esztendőre, amely rendkívül mozgalmas és tartalmas éve volt a román bel- és külpolitikának. Az ún. Ceaușescu-féle első időszak történései 1968-ban csúcsondultak ki, ezért is uralják nagymértékben válogatásunkat az 1968-ból származó források. Kötetünk utolsó tematikus alkorszaka az 1969–1974 közötti időszak. A szakirodalom általában 1971-től, a „júliusi tézisek” megjelenésétől számítja az új korszakot a Ceaușescu-rendszer történetében, azonban mi úgy gondoljuk, hogy magyarságpolitikai szempontból még nem húzható éles választóvonal 1971-ben. Az ideológiai szigor új lendületet kapott ugyan a tézisek megjelenésével, de látványos kihatásai inkább a hetvenes évek közepére váltak érzékelhetővé: a lapok terjedelmi korlátozása; a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején létrehozott magyar kulturális, társadalmi szervezeteknek és intézményeknek a hatalom pusztá szócsoveivé való lefokozása; a párthoz közel álló magyar kisebbségi elit iránti bizalmatlanság fokozódása; az RKP magyarságpolitikája nyugati megítélésének részleges megváltozása és a későbbi Ceaușescu-féle önkényuralmi rendszer legfontosabb jellemzőinek (személyi kultusz, túlcentralizált gazdaság, hatalomkoncentráció stb.) kialakulása.

A határon túli magyarság kutatásában három fő nézőpont létezik. Az egyik a szenvedéstörténeti megközelítés, amely a határon túli magyar közösségek mártír jellegére és sérelmeire fekteti a hangsúlyt. Az ún. konfliktuskezelő nézőpont szerint a térség népei túl keveset tudnak egymásról és a felülről gerjesztett konfliktusok nehezítik meg az etnikumok együttélését. A harmadik típusú szemlélet a különböző (kisebbségi) közösségek változó hatások nyomán történő minduntalan fel- és megújuló építkezéseként tekint a határon túli magyar közösségek történetére.¹⁰ Úgy gondoljuk, hogy a bemutatásra kerülő történelmi korszak a maga változó bel- és külpolitikai

kihívásaival számos új helyzetet teremtett a romániai magyarság számára. A párt és a nemzeti kisebbségek közötti kapcsolat az említett időszakban többször is átértékelődött. Ebben az állandóan változó viszonyrendszerben egyaránt beszélhetünk politikai-ideológiai nyitásról, új kisebbségi intézményépítési lehetőségekről, de megszorításokról, a politikai rendszer működési logikájának változásáról is. A kötet *bevezető tanulmányában* ebből a pozícióból szeretnénk bemutatni azokat a tényezőket, ok-okozati összefüggéseket és kihatásokat, amelyek segítségével értelmezhetőbbek lesznek az összegyűjtött források. Magyarságpolitikán az RKP nemzetiségpolitikájának azt a szegmensét értjük, amely közvetlen vagy közvetett módon kihatással volt a romániai magyarság életére. A magyarságpolitika szerves része volt a párt nemzetiségpolitikájának, ugyanakkor több partikuláris elemet is tartalmazott. Megnyilvánulásainak intenzitását az adott kül- és belpolitikai helyzet befolyásolta, emelte az RKP politikájának fontos tényezőjévé vagy éppenséggel mellőzött kérdésévé.

Elemzésünkben nem szándékoztunk megírni a romániai magyarság 1965–1974 közötti politika- és intézménytörténetét vagy épp sérelemkatalógusát. Ez, a tematikus, mikrotörténeti kutatások jelenlegi mozaikszerű állapotából kiindulva egyelőre nem is lehetséges. Elsődleges szempontunk az volt, hogy a rendelkezésünkre álló források alapján felvázoljuk az RKP magyarságpolitikájának alakulását, változásait, ok-okozati összefüggéseit, kihatásait a romániai magyarság társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális életére. Pontosabban, az érdekelt, hogy milyen külső és belső tényezők alakították a pártnak a kisebbségekhez való viszonyulását, milyen reakciókat, viszonyulásokat váltott ki ez az érintett közösségekben és ezen változó ideológiai, politikai hatások közepette, a mindenkori kisebbségi elit hogyan, milyen stratégiákkal próbált meg-, illetve újjászerveződni, megfelelni az újabb és újabb feladatoknak.

10 Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004. 10. p.